

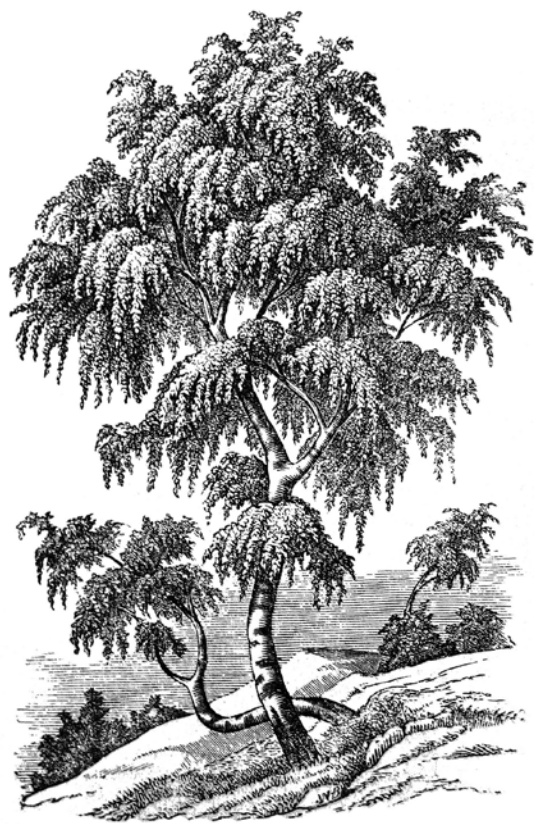
BIRKEN SOM ”VISDOMMENS TRÆ”

Til langt frem mod vor tid mente man, at en lærer ikke kunne bestride sit embede tilfredsstillende uden flittig brug af ris og ferle. Hustugt og skolegang var brutal. Endog en lærd mand som Anders Sørensen Vedel (1542–1616) tog med mellemrum sine børn ind i studerekammeret og gav dem ris. Også selvom de ikke havde gjort noget forkert. Langfredag piskede han dem særlig hårdt og længe. Denne dag skulle de på egen krop mindes om, hvad verdens frelser måtte lide for deres skyld.

Barnet repræsenterede jo arvesynden. Det var Vedel, som formulerede ordsproget: *Rodløst træ bærer sjældent frugt, undtagen birken.*¹ Dens tynde, smidige kviste gav det mest benyttede strafferedskab.

Luther huskede, at han som latinskole dreng fik ris femten eller seksten gange på én formiddag.² Christian den Andens skoleordinans 1537 forbød lærerne at *slaa børnene saa umadelighe oc uskellighe met riis som thii her till giorth haffuer*. Men også efter reformationen pryglede forældre og skolemestre løs på børnene – med absolution i skriftstedet: *Den der sparer sit ris hader sin søn; men den som elsker ham tugter ham tidligt* (Salomons Ordsprog 13,24).

En rektor i Schwaben førte med ægte tysk grundighed regnskab med sine afstraffelser. Han nåede i løbet af et halvt århundrede at uddele 911 ”hovednoder”, 527 stokkeslag og 7 905 lussinger; 777 disciple lod han knæle på

*Birke eller björk, ur C. F. Nyman,
Botaniken, en allmänfattlig framställning af
Wäxten och Wäxtriket, 1864.*

ærter og 631 på en trekantet lineal.³ Skolens lærere har sikkert været endnu flittigere.

På 1500- og 1600-tallets træsnit ses skolemesteren næsten altid afbildet med det respektindgydende ”Jens Birkeris”. Dette hørte til bohavet i enhver dagligstue og var gerne stukket ind bag skabet eller spejlet, så børnene altid havde det for øje.⁴ *Barnets vilje sidder bag spejlet*, hed det i pastor H. F. Feilbergs barndom,⁵ og i en vuggevis fra Fyn blev sunget: *Ding-dang, klokkesang, bring barn i seng med birkeris*.⁶

Christian den Femte besøgte Ribe latinskole i slutningen af 1600-tallet og spurgte rektoren, Gregers Lassen Fog, hvorfor så mange lærde mænd var udgået fra den. Rektoren svarede kryptisk: *Her er en smuk birkeskov ikke langt fra Ribe, den gør gode disciple*. Præsten St. St. Blicher skrev i et skæmte digt (1844):

Du er skolemestres og stuepigers træ,
hun fejer gulve med dine stumper
og skolemesteren fejer ... rumper.
Vor birk for snavs monne rense fjæle
så vel som for synder de unge sjæle.

Men allerede 1823 beklager hans kollega J. H. Smidth: *I den gamle opdragelses kunst har du spillet en rolle; gid i den nye man fandt mer' af din saft og din kraft!*⁷

1876 hedder det, at *for den opvoksende generation er denne anvendelse af birken en saga blott*,⁸ og knap ti år senere skriver den fynske lærer Anton Andersen:⁹ *Man har fordum, rigtignok med tvivlsom berettigelse, kaldt birken "Visdommens Træ". I vore dage er der ingen fare for, at birkeriset indgyder den opvoksende slægt skræk, om det i sin tid gjorde det*. Hans skepsis var i høj grad berettiget. Thi den omstændighed, at man så at sige dagligt måtte gentage afstraffelsen, viste jo klart, at den ikke virkede efter hensigten.

Det berømt-berygtede birkerisets historie går helt tilbage til antikken. Den romerske

Användning av björkris som "pedagogisk hjälpmedel" i skolan. Träsnitt från 1592.

digter Horats gav læreren Orbillus øgenavnet Plagorius, fordi han så ofte gjorde brug af riset, og samtidige Plinius (1. årh. e.Kr.) omtaler *ovrighedens skrækkelige stok*: Forbrydere blev pisket med birkens tynde grene eller kviste i liktorernes *fascies*, et knippe ris med en bødde-løkke ragende frem i midten. Et par årtusinder senere blev fascies af Mussolini gjort til fascismens symbol.

I et tysk digt fra 1500-tallet står:¹⁰

Grüss dich, du edles Reise,
dein Frucht ist Goldes werth,
der jungen Kinder Weise,
du macht sie fromm und gelehrt.
Bengst ihren stolzen, wilden Mut,
nicht besser Holz wird gefunden,
Erfahrung bringen tut.

Hieronimus Bocks urtebog 1539 oplyser, at *auss den zincken und reisern macht man scharpffe ruten über die bösen kinder. Doch so bleiben die Birkenreisen noch für und für auch in den Schulen, die brauchet man zu den ungehorsamen kindern*. I Oberhessen skal det endda ved samme århundredes begyndelse have været skik at lade børnene kysse riset og sige: *O du liebe Rut', mache du mich gut, mache*

*du mich fromm, dass ich nicht zum Henker komm.*¹¹ Den omrejsende prædikant Geiler von Kaysersberg (1443–1510) skrev i sin *Christlicher Pilger* (fol. 68, d): Når man slår et barn, så må det kysse riset og sige *Liebe Ruot, traute Ruot, werest du nit, ich thet nimmer guot.*

Hver påske, d.v.s., når riset var slidt op, blev det højtidelig brændt og erstattet med et frisk.¹² I Schweiz gik om foråret lærere og elever sammen ud til en birkeskov efter kvistene; 1577 klager en skovfoged over, at de beskadiger de unge træer.¹³ Endnu 1864 findes der i Tyskland lærere, som uden riset føler sig lammet i al deres gerning, og endnu findes der mødre, som ikke mener, de kan holde orden i deres hus, hvis riset ikke sidder som et advarende spøgelse bag spejlet. Omkring midten af 1800-tallet fik de større byer gadefejemaskiner, og

de lange rækker koste bliver af den hannoverske ungdom, særlig hvis den, som det ofte kan ske, ikke har nogen opdragelse, betragtet med skæve blikke. De slanke smidige ris af samme leverer jo de meget frygtede ris, med hvilke den unge slægt bibringes de første begreber om anvendt botanik.¹⁴

Helt frem til 1954 fejrede man i Sydtykland og Schweiz en årlig *rutenfest* (risfest). I Ravensburg blev birkekvistene ”rutenmontag” kørt i pyntede vogne gennem byen, hvorefter et korps trommeslagere kaldte lærerne sammen til en lille forfriskning, oprindelig vel for at minde dem om, at de skulle gøre flittigt brug af det indsamlede straffemateriale.¹⁵ På en schweizisk lærers gravsten stod:

Hier schläft nach langer Arbeit sanft genug,
der Orgel, Schüler, Weib und Kinder schlug.

Johannes Palmbergs *Sundheetskötzel för gemeent folk*, der udkom 1670, giver følgende anbefaling og brugsanvisning:

Ett kosteligt remedium finner man ock av thetta träds qvistar emot olydige, olätige och wannaluga barn, om man smörjer them morgon, middag och afton, eftersom the betarwfa til, mer eller mindre, med samma qvistar, som äro mjuke och friske, thet giör them hel fixa och snälla, är proberat på många tusende och wist befunnit.¹⁶

Hertil denne kommentar 1953 af Nils Hewe: *Det receptet borde probaras även av vår egen tids klemiga uppfostrare. Att i en stormtid uppdraga ungdomen i drivhus är avita.*

Omtrent et århundrede før Palmberg skrev den norske præst Peder Clausson Friis:¹⁷ *Grenene bruges til koeste at feje golffue med, oc besonderlig till riis at affue børn med i scholer oc i huse, aff huilchen brug det maa regnes it velsignet træ iblandt alle andre.*

Det var ikke ualmindeligt, at en ny lærer mødte frem på sin første skoledag med et birkeris i hånden eller under armen. Det er nævnt i et vers fra Slidre: *Sette e me på huskebuske, huska me so gjedne, gjette e burt mi bjollekyr, ho eitte Raue-Gullstjerne. Raun ba me rie, vier'n ba me bie, bjorketoppen sa da skulle koma te o svie.*¹⁸

I vore tider bringes de unge såvel som ofte, desværre! fuldvoksne til lydighed og forstand med de spæde kviste, og derfor har nogle ikke ubilligt kaldt birken Visdommens Træ, står der i Johan Paulli's Dansk oeconomisk Urtebog 1761. Spare the rod and spoil the child var en i England velkendt læresætning, Thomas Tusser digtede om sin skoletid i 1530'erne på Eton:¹⁹

From Paul's I was to Eton sent
to learn straightways the Latin phrase,
when fifty-three stripes give to me
at once I had:
For fault but small or none at all
it came to pass, thus beat I was.
See Udall [rektoren], see the mercy of thee
to me, poor lad!

I sit besynderlige værk *Adam in Eden or Nature's Paradise* 1657 hævder William Coles, at birken har en fortræffelig indflydelse på børn til at berolige dem med, og derfor kaldes den af nogle *makepeace*.

Men hos såkaldt primitive naturfolk er den korporlige afstraffelse af børn næsten ukendt. Rousseau (1712–78) formulerede mottoet ”tilbage til naturen”. I hans værk *Emile* finder vi mange af de tanker, som stadig regnes for pædagogisk rigtige, såsom vækst frem for prægning og frihed fremfor tvang. Rousseau kom til at øve en meget stor indflydelse og gav bl.a. stødet til 1700-tallets filantropisme: børnene skulle oplæres på en lempelig og naturlig måde.

Nærmere nutiden gik Tolstoj og den svenske forfatterinde Ellen Key ind for den ”fri opdragelse”, hvor pædagogen med sin vejledning alene giver barnet fri vækstmuligheder. Man havde langt om længe indset, at tvang kun tilsyneladende gav positive resultater. Værdifulde menneskelige egenskaber som åbenhed, ægte interesse og selvstændigt initiativ blev blokeret.

Alligevel skal vi helt frem til august 1952, før der i københavnske skoler ikke mere må bruges spanskror og anden korporlig straf. Først fra januar 1968 kom det til at gælde alle danske skoler og børne- og ungdomshjem.

LITTERATUR

- 1 Mau, E., 1879, *Dansk Ordsprogs-Skat* 2, København, s. 456; senere også som gåde: Hvilket træ har ingen rod og kan endda bære frugt?
- 2 Knortz, Karl, 1899, *Folkloristische Streifzüge* 1, Oppeln & Leipzig, s. 14, 17.
- 3 Bang, Vilh., 1829, *Latinskoledriv og Studenterliv*, København, s. 76, 78, 90.
- 4 *Aarbog for dansk Kulturhistorie*, 1898, s. 103f. (Jylland o. 1850).
- 5 Feilbergs utrykte ordbog, seddel nr. 4064 (Dansk Folkemindesamling).
- 6 Kamp, J., 1877, *Danske Folkeminder*, Odense, s. 307.
- 7 *Danske Haver*, 1823, s. 177.
- 8 Rostrup, E., 1876, i *Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben* 5. Rk. 3, s. 145.
- 9 Andersen, Anton, 1885, *Fra Planternes Verden*, København, s. 107. Birken kaldes allerede 1544 ”skolemesterens scepter” og *arbre de sagesse*, 1626 *Baum der Weisheit* og *Tränenbaum*: Rolland, E., 1914, *Flore populaire* II, Paris, s. 67; Rosenbach, Zacharias, 1626, *Compendium Philosophicum*, ORT, s. 2027.
- 10 Spelter, P., 1900, i *Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftl. Vorträge herausgegeben von R. Virchow*, N.F. 14, Heft 336, s. 651.
- 11 Perger, A. von, 1864, *Deutsche Pflanzensagen*, Stuttgart, s. 310f.
- 12 Rochholz, E. L., 1867, *Deutscher Glaube und Brauch in Spiegel der heidnischen Vorzeit* 2, Berlin, s. 119.
- 13 Kummer, George, 1953, *Schaffhauser Volksbotanik* 1, Schaffhausen, s. 79f.
- 14 Seeman, B., 1862, *Hannoversche Sitten und Gebräuche in ihrer Beziehung zur Pflanzenwelt*, Leipzig, s. 65.
- 15 Jackmann, Otto, 1955, *Gebirgspflanzen in Sage und Brauchtum*, Oberstdorf, s. 23.
- 16 Hewe, Nils, 1953, *Nöjsamt, sällsamt, nyttosamt om våra växter*, Stockholm, s. 38.
- 17 Friis, P. C., 1881, *Samlede Skrifter*, udg. af Gustav Storm, Kristiania, s. 138.
- 18 Høeg, Ove Arbo, 1974, *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973*, Oslo, s. 239.
- 19 Cit. efter Savage, F. G., 1923, *The Flora and Folk-lore of Shakespeare*, Cheltenham, s. 122.